

مطالعه نقش سرمایه اجتماعی و فرهنگی بر مسئولیت پذیری محیط زیست

(مورد مطالعه: شهر خوی)

فتانه حاجی‌لو^{۱*}، محمد عباس زاده^۲، محمدعباس زاده^۳، بهمن رنجگرقلعه‌کندی^۴

چکیده

زمینه و هدف: امروزه بشر با مخاطرات محیط زیستی عدیده‌ای از جمله تخریب منابع طبیعی، کاهش تنوع زیستی، افزایش گازهای گلخانه‌ای و آلودگی منابع طبیعی روبرو است. با افزایش آلودگی‌های محیط زیستی، زندگی اجتماعی انسان نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. اقدامات مؤثر برای کنترل و پیشگیری از آلودگی‌ها، نه تنها به حفظ تعادل و استمرار منابع طبیعی بلکه به بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها کمک می‌کند. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف مطالعه نقش سازه‌های سرمایه اجتماعی و فرهنگی بر مسئولیت‌پذیری زیست محیطی شهروندان بالای ۲۰ سال شهر خوی انجام یافته است.

روش شناسی: روش پژوهش حاضر پیمایشی، تعداد نمونه ۳۸۴ نفر و نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای و تصادفی است. به این منظور جامعه آماری (براساس مناطق شهرداری)، به خوشه‌های مختلف تقسیم شده است و سپس نمونه‌ها به صورت تصادفی براساس نسبت جمعیت هر منطقه به کل جامعه، انتخاب شده‌اند. ابزار تحقیق، پرسشنامه محقق ساخته است که اعتبار ابزار اندازه‌گیری آن به شکل صوری منطبق بر منطق و قضاوت متخصصان و خبرگان مربوط به این حوزه است و برای سنجش پایایی آن از روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نرم افزار SPSS به کار رفته است.

یافته‌ها: نتایج تحقیق نشان می‌دهد متغیرهای سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، اعتماد اجتماعی و سرمایه فرهنگی رابطه مثبتی با مسئولیت‌پذیری محیط زیستی دارند. نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره نشان می‌دهد ۱۱/۱ درصد تغییرات متغیر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی به وسیله دو متغیر «سرمایه اجتماعی» و «سرمایه فرهنگی» تبیین می‌شود.

نتیجه‌گیری: براساس نتایج، متغیر سرمایه اجتماعی در مقایسه با متغیر سرمایه فرهنگی سهم بیشتری در تبیین متغیر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی دارد.

کلید واژه‌ها: مسئولیت‌پذیری زیست محیطی، محیط زیست، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، اعتماد اجتماعی.

^۱ استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. fhajilou@tabrizu.ac.ir (نویسنده مسئول)

^۲ استاد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

^۳ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

^۴ دانشجوی دکتری، جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

مقدمه

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی به معنای آگاهی، نگرش و اقدام فردی و جمعی در جهت حفظ محیط‌زیست و کاهش آثار منفی آن بر روی کره زمین است. این مسئولیت نه تنها شامل رفتارهای مستقیم مانند کاهش مصرف منابع طبیعی، بازیافت زباله‌ها و استفاده از انرژی‌های پاک می‌شود؛ بلکه به معنای درک نیاز به حفاظت از محیط زیست برای نسل‌های آینده و به رسمیت شناختن حقوق سایر گونه‌های طبیعی نیز هست. با توجه به بحران‌های محیط‌زیستی همچون تغییرات اقلیمی و کاهش منابع آبی، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی به یک ضرورت حیاتی تبدیل شده است. در این راستا، سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌توانند نقش اساسی در ایجاد این مسئولیت‌پذیری و ارتقای آگاهی عمومی ایفا کنند. به عبارت دیگر، درک و اعمال مسئولیت‌پذیری محیط زیستی از عوامل اصلی و کلیدی در مواجهه با چالش‌های محیط زیست به شمار می‌رود.

زمانی که انسان خردمند پا به عرصه حیات گذاشت، کوشید تا با محیط اطراف خود کنش داشته و نیازهای مادی و معنوی خود را برطرف کند. از همین روی می‌توان گفت که چنین ارتباطی بر نحوه اجتماعی شدن و بینش انسان‌ها در ارتباط با محیط پیرامون تأثیر بسزایی داشته است. نقش محیط زیست در زندگی انسان امروزه به مراتب از گذشته بیشتر شده و در عین حال انسان با مشکلات محیط زیستی عدیده‌ای مثل تغییرات اقلیم، گرمایش جهانی و از این قبیل، دسته و پنجه نرم می‌کند و زمانی که به منشأ این مشکلات توجه می‌کنیم می‌توانیم ردپای انسان را در آن ببینیم (Long, F. & DeWitt, 2019: 3). ایران به لحاظ جغرافیایی در کمربند خشک و نیمه‌خشک جهان قرار دارد و میانگین میزان بارندگی آن حدود ۲۴۰ میلی‌متر است که کمتر از یک‌سوم متوسط جهانی است و با وجود این که ایران حدود ۱/۲ درصد سطح خشکی‌های زمین و یک درصد جمعیت جهان را داراست ولی تنها ۳۶ صدم درصد بارش‌های سالانه را دریافت می‌کند (Timouri & Bazrafshan, 2017: 174). علی‌رغم این محدودیت طبیعی، میزان مصرف بالا و نامتناسب آب در کشور به یکی از علل اصلی شکل‌گیری بحران آب در ایران منجر شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد حفر چاه‌های متعدد برای توسعه کشاورزی (که سبب خشک‌شدن آب‌های زیر زمینی می‌شود، تمرکز بر توسعه اقتصادی در مناطق خشک و نیمه‌خشک را (بدون در نظر گرفتن پیامدهای محیط‌زیستی آن) از عواملی اساسی است که سبب شکل‌گیری بحران آب در کشور است (Islami & Rahimi, 2019: 6). براساس آمارهای موجود، در دهه ۱۳۳۰ شمسی متوسط سرانه آب کشور بیش از ۸۰۰۰ مترمکعب در سال بوده، ولی در حال حاضر این رقم به حدود ۱۸۰۰ مترمکعب کاهش یافته است و هنگامی که جمعیت کشور از مرز ۹۰ میلیون نفر عبور نماید، سرانه آب کشور به آستانه بحران یعنی کمتر از ۱۷۰۰ مترمکعب خواهد رسید (Zinati Fakhrabad & Asgari

(Moghadam, 2021: 5). از این روست که مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی در حوزه محیط زیست اهمیت می‌یابد و آن را در قالب مسئولیت‌پذیری محیط زیستی، به یکی از مفاهیم اساسی در ارتباط با مخاطرات محیط زیست تبدیل می‌کند. مسئولیت‌پذیری محیط زیستی دارای ابعاد گوناگونی مانند بعد رفتار دوستدار محیط‌زیست، آگاهی و احساس وظیفه، تصدیق حقوق گونه‌های دیگر و یا مسئولیت در قبال نسل‌های آینده است (Linanuari, 2019). عوامل اجتماعی مختلفی نظیر نگرش محیط زیستی، دانش محیط زیستی بر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی افراد تأثیرگذار هستند. در این بین، سرمایه اجتماعی و فرهنگی از اهمیت بسزایی برخوردار هستند چون این دو نوع سرمایه بر سایر متغیرها نظیر دغدغه محیط زیستی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار هستند. فرهنگ عامل اصلی و به معنای موتور توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست است. بهبود محیط زیست زمانی حاصل می‌شود که محیط طبیعی و فرهنگی انسان با هم مرتبط باشند و لازمه تحقق چنین هدفی وجود اخلاق محیط زیستی است که سرمایه فرهنگی، عاملی مهم در شکل‌گیری چنین اخلاقی است (Azadari, 2003: 27-28).

در هر جامعه افراد برخورد مشخصی در مورد محیط زیست از خود نشان می‌دهند که ممکن است این برخورد کاملاً مسئولانه و یا کاملاً غیرمسئولانه یا رفتاری بینابین این دو باشد. این طیف وسیع از برخورد نسبت به محیط زیست، تحت تأثیر متغیرها و عوامل بی‌شماری است که به طور عمده به محیط اجتماعی فرد مربوط می‌شود. به لحاظ نظری تصمیم افراد جامعه برای استفاده از یک ایده، روش و فن جدید و یا برای مثال، داشتن رفتاری مسئولانه نسبت به محیط زیست، در قالب نظریه "کنش اجتماعی" قابل بررسی است. مروری بر بحث "سرمایه اجتماعی" Coleman (۱۹۹۸) و Putnam (۱۹۹۳) نیز نشان می‌دهند که مفهوم سرمایه اجتماعی معطوف به کنش اجتماعی است و سرمایه اجتماعی در واقع توانایی گسترش کنش است و آن را غنی می‌سازد و به تعبیری منبع کنش اجتماعی محسوب می‌شود (Afshar & Karimzadeh, 2017: 54). با توجه به مقدمه ذکر شده، پژوهش حاضر سعی دارد به بررسی مسئولیت‌پذیری محیط زیستی از زاویه جامعه‌شناختی بپردازد. قلمرو پژوهش حاضر شهر خوی است. خوی با وجود این که آب و هوای کوهستانی و دشت‌های سرسبز دارد، اما امروزه این دشت‌ها و مناظر زیبای طبیعی به علت حجم انبوه زباله و ضایعات پلاستیکی دستخوش مشکلات مهمی شده است. همچنین در سطح شهر شاهد ریختن زباله در معابر عمومی، شکل‌گیری ترافیک و آلودگی هوا و نیز قطع بی‌رویه درختان هستیم. براین اساس سؤالات اساسی پژوهش حاضر آن است که نگرش شهروندان نسبت به مسائل محیط‌زیست چگونه است؟ شهروندان شهر خوی تا چه حد دارای مسئولیت‌پذیری محیط زیستی هستند؟ سرمایه اجتماعی و فرهنگی چه تأثیری بر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان شهر خوی دارد؟

مبانی نظری

مسئولیت حفاظت از محیط زیست تنها بر عهده دولت نیست؛ بلکه تمام اعضای جامعه باید در این زمینه مشارکت کنند. در این میان، عوامل اجتماعی و فرهنگی، به ویژه سرمایه اجتماعی، نقش مهمی در ارتقای آگاهی و رفتارهای محیط زیستی دارند؛ زیرا حفظ محیط زیست نه تنها به فاکتورهای فنی، بلکه به تعاملات و ارزش‌های اجتماعی نیز وابسته است.

سرمایه اجتماعی مفهومی بینارشته‌ای است که در حوزه‌های مختلف علوم بشری مورد استفاده قرار می‌گیرد. محققین از زاویه‌های فکری متفاوتی به تبیین این مفهوم پرداخته‌اند. به‌طور کلی درون‌مایه اصلی آن را می‌توان به این صورت خلاصه کرد: روابط اجتماعی مهم هستند. به عبارت دیگر، با برقراری ارتباط با یکدیگر و حفظ آنها در طول زمان، افراد می‌توانند با هم همکاری کنند تا به چیزهایی دست یابند که یا به‌تنهایی نتوانسته‌اند به دست بیاورند یا فقط با سختی زیادی می‌توانستند به دست آورند (Field, 2003: 1). نظریه جیمز ساموئل کلمن در مورد سرمایه اجتماعی، به این باور می‌انجامد که سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک منبع از منابع قدرت و تأثیر در جامعه، می‌تواند بر رفتار و تصمیمات افراد تأثیرگذار باشد. براساس نظریه کلمن، «سرمایه اجتماعی می‌تواند در پویایی رابطه بین افراد و جامعه مؤثر باشد. همچنین، این نظریه به بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار و تصمیمات افراد در قبال مسائل مختلف، از جمله مسائل مالی، سلامت، تحصیلات و... می‌پردازد. کلمن ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی تفکیک بندی نمود که این ابعاد عبارت است از: تعهدات و انتظارات، پتانسیل اطلاعاتی، هنجارها و تحریم‌های مؤثر، روابط اقتدار، سازمان‌های اجتماعی مناسب و سازمان‌های هدفمند» (Markwart, 2007: 24).

در دهه ۱۹۷۰ Pierre Bourdieu ایده سرمایه فرهنگی را به عنوان راهی برای توضیح چگونگی انتقال قدرت در جامعه و حفظ طبقات اجتماعی توسعه داد. بوردیو سرمایه فرهنگی را «آشنایی با فرهنگ مشروع در جامعه» تعریف کرد. چیزی که ممکن است آن را «فرهنگ عالی» بنامیم. او خانواده‌هایی را دید که سرمایه‌های فرهنگی را با آشنا کردن فرزندان‌شان با رقص و موسیقی، بردن آنها به تئاتر، گالری‌ها و مکان‌های تاریخی و صحبت در مورد ادبیات و هنر پشت میز شام به آنها منتقل می‌کنند (Moayed Hekmat, 2013: 162). بوردیو بیان می‌کند تلفیق و انباشت سرمایه فرهنگی مستلزم اجتماعی شدن یا زمان یادگیری است. سرمایه فرهنگی تلفیق شده دارای یک فرد است و بنابراین بخشی از عادت اوست. زمان لازم برای کسب آن نشان‌دهنده پیوند بین سرمایه اقتصادی و فرهنگی است، زیرا آموزش هزینه‌های اقتصادی را به طور مستقیم (هزینه‌های مدرسه یا مواد آموزشی مانند کتاب) و غیرمستقیم (ورود دیرتر به بازار کار و در نتیجه با نقطه شروع دیرتر برای کسب درآمد همراه است) افزایش می‌دهد (Heiberer, 2011: 120). ارتباط با جهان و فهم اهمیت و جایگاه طبیعت در زندگی بشر از مهمترین ارزش‌هایی است که در جریان ایجاد و افزایش سرمایه فرهنگی در جامعه شکل می‌گیرد. این فهم باعث بروز رفتارهای مسئولانه در قبال محیط زیست می‌شود. به این ترتیب فرایندهای منجر به افزایش سرمایه فرهنگی در زمینه محیط زیست (از جمله آموزش‌های محیط زیستی)، جایگاه مهمی در مسیر زندگی هر فرد (از کودکی و به صورت متوالی در خانواده و سپس اجتماع) دارد. آموزش مناسب باعث به وجود آمدن ارزش‌هایی می‌شود که به مرور

زمان به صورت الگوهای رفتاری در وی ظهور می‌کنند؛ به عبارت دیگر، فرهنگ، تأثیر بسزایی در الگوی رفتار شخص با محیط زیست و باور او در نحوه استفاده و حفاظت از محیط زیست دارد.

Tumeh معتقد نیست که بایستی توسعه مادی را متوقف کرد بلکه باید با پذیرش اخلاق محیطی به توسعه بعد فرهنگی پرداخت. هدف نهایی آموزش‌ها و اخلاق محیط زیستی، ایجاد و تقویت رفتار ایده‌آل است. بین محیط زیست و توسعه فرهنگی ارتباط متقابل وجود دارد. اگر توسعه دارای بعد فرهنگی باشد بهتر می‌توان از محیط زیست محافظت کرد و اگر محیط زیست محافظت شود این عمل سبب تقویت هویت فرهنگی خواهد شد. بدین ترتیب هدف نهایی مترادف ساختن توسعه با فرهنگ است (Tumeh, 2001: 13).

نظریه جامعه مخاطره آمیز Ulrich Beck نیز، در بحث از دگرگونی اخیر جوامع غربی و مدرنیته، بر مسائل زیست محیطی تأکید دارد. بک مطرح می‌کند زندگی افراد اجتماع در همه ابعاد با طبیعت درآمیخته شده است و افراد جامعه برای بهره برداری درست از طبیعت، نیازمند آگاهی از محیط اطراف خود هستند. در واقع هر چه افراد اجتماع بیشتر نسبت به مسائل و مشکلات محیط زیست اطراف خود مانند نازک شدن لایه اوزون، جنگل زدایی، بیابانزایی و نظایر آن آگاهی بیشتری داشته باشند، رفتارهای محیط زیستی بهتری را نیز از خود بروز می‌دهند و بهتر قدر طبیعت را می‌دانند.

Chen در نظریه خود به ارتباط میان سرمایه اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی اشاره می‌کند و بر این باور است که سرمایه اجتماعی و فرهنگی، دو مؤلفه اساسی در شکل‌دهی به رفتارهای مسئولانه محیط زیستی هستند. او معتقد است که سرمایه اجتماعی با تأکید بر ایجاد روابط میان افراد و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز همکاری‌های جمعی در راستای حفظ محیط زیست شود. این نوع همکاری‌ها به افراد اجازه می‌دهد تا در مواجهه با مسائل محیطی همچون آلودگی، تغییرات اقلیمی و تخریب منابع طبیعی، تصمیمات مؤثری اتخاذ کنند. همچنین، سرمایه فرهنگی به عنوان مجموع آگاهی‌ها، ارزش‌ها و باورهای فرهنگی مرتبط با محیط زیست، بر تغییر نگرش و رفتار افراد نسبت به محیط زیست تأثیر می‌گذارد. چن این دو نوع سرمایه را به عنوان منابعی می‌بیند که می‌توانند افراد را به سمت رفتارهای پایدار و مسئولانه‌تر در قبال طبیعت سوق دهند. در همین راستا، بوردیو نیز سرمایه فرهنگی را به عنوان ابزاری معرفی می‌کند که می‌تواند بر شیوه‌های اجتماعی شدن و کنش اجتماعی فرد اثر بگذارد و رفتارهای او را در راستای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و محیط زیستی تغییر دهد (Bourdieu, 1986). بوردیو معتقد است که آموزه‌های فرهنگی نه تنها می‌توانند به تغییر رفتار در سطح فردی منجر شوند بلکه می‌توانند هنجارها و ارزش‌های اجتماعی را برای مواجهه با چالش‌های محیطی شکل دهند. در نظریه جامعه مخاطره‌آمیز اولریش بک نیز، بر اهمیت آگاهی و آموزش در زمینه محیط زیست تأکید شده است. بک بیان می‌کند که در دنیای مدرن، مشکلات محیط زیستی به بخشی از زندگی روزمره افراد تبدیل شده‌اند و برای مدیریت این مشکلات نیاز به همکاری جمعی و آگاهی عمومی از طریق سرمایه اجتماعی و فرهنگی است (Beck, 1992). به نظر او، افرادی که

از این آگاهی‌ها برخوردار هستند، احتمال بیشتری دارند که رفتارهای مسئولانه‌تری نسبت به محیط زیست از خود نشان دهند و در فرآیندهای تصمیم‌گیری زیست‌محیطی مشارکت کنند.

در کنار این نظریات، Coleman نیز به تأثیرات مثبت سرمایه اجتماعی بر رفتارهای جمعی اشاره می‌کند و بر این باور است که با تقویت روابط میان افراد در جامعه و ایجاد اعتماد متقابل، می‌توان به حل مسائل محیطی کمک کرد. از نظر کلمن، سرمایه اجتماعی نه تنها می‌تواند به افزایش مسئولیت‌پذیری فردی کمک کند بلکه زمینه‌ساز مشارکت‌های جمعی و هماهنگ در زمینه‌های مختلف از جمله محیط زیست است (Coleman, 1988). به همین دلیل، ایجاد روابط قوی و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به ایجاد انگیزه‌های بیشتر برای حفظ و نگهداری محیط زیست در سطح جامعه منجر شود. همچنین، تومه معتقد است که توسعه فرهنگی به معنای گسترش آگاهی‌ها و تغییر رفتار در جامعه می‌تواند منجر به ایجاد نگرش‌های محیط زیستی مسئولانه شود. به‌طور خاص، تومه بر این نکته تأکید دارد که پذیرش اخلاق محیطی باید به‌طور همزمان با توسعه فرهنگی جامعه همراه باشد تا امکان حفاظت از محیط زیست و در عین حال تقویت هویت فرهنگی فراهم شود (Tamm, 1980).

تمامی این نظریه‌ها در یک جمع‌بندی به این نتیجه می‌رسند که سرمایه اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان دو مؤلفه حیاتی در ایجاد رفتارهای مسئولانه محیط زیستی عمل می‌کنند. تقویت این دو نوع سرمایه نه تنها موجب تقویت روابط اجتماعی و فرهنگی میان افراد می‌شود، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز تغییرات مثبت در نگرش و رفتار آن‌ها نسبت به محیط زیست و مسائل آن گردد.

پیشینه داخلی

در جستجوی پیشینه پژوهش بررسی پژوهش‌های ده ساله اخیر در موضوع مورد نظر نشان می‌دهد موضوع مورد نظر مورد توجه محققان داخلی و خارجی قرار گرفته است. Mirfardi et al (۲۰۲۲) در تحقیق با عنوان "تبیین جامعه شناختی شهروندی محیط زیستی ساکنان شهر شیراز با تأکید بر سرمایه فرهنگی" با روش پیمایشی انجام داده‌اند دریافتند متغیرهای سرمایه فرهنگی و طبقه اجتماعی با شهروندی محیط زیستی رابطه دارند. Zohour & Hajizadeh (۲۰۲۲) نیز در پژوهش با هدف بررسی "تأثیر آموزش سرمایه‌های فرهنگی اکتسابی بر رفتارهای زیست محیطی دانش‌آموزان" که با روش پیمایشی انجام داده‌اند نشان دادند آموزش سرمایه‌های فرهنگی اکتسابی، به‌طور معنی‌داری باعث افزایش رفتارهای مثبت محیط زیستی می‌شود. Hajilou et al (۲۰۲۰) در تحقیقی با نام "رابطه سواد بوم شناختی، سرمایه اجتماعی و رضایت از زندگی با دغدغه محیط زیستی، مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تبریز" نیز نشان دادند که نوع و میزان دغدغه‌های محیط زیستی افراد منوط به میزان آگاهی آنها از فرایندهای طبیعی محیط زندگی آنها است. نتایج پژوهش Salehi et al (2020) در بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای محیط زیستی گردشگران دریاچه شورابیل نیز نشان

می‌دهد بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای محیط زیست رابطه مستقیم وجود دارد. نتایج تحقیق "نقش سرمایه فرهنگی در تحقق شهروندی بوم شناختی" که (Alizadeh Aghdam et al 2017) با استفاده از روش پیمایش و در ارتباط با نوع جدیدی از شهروندی که بر وظیفه مندی و مسئولیت‌پذیری شهروندان در برابر محیط زیست مبتنی است نشان داده‌اند که بین سرمایه فرهنگی و با شهروندی بوم شناختی ارتباط معنادار و مثبتی وجود دارد. Hajizadeh Memandi and Falakodin (2017) پژوهشی را با عنوان "بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه" در شهر خرم‌آباد به سرانجام رساندند که نتایج آن حاکی است متغیرهای آگاهی زیست‌محیطی و سرمایه فرهنگی بر رفتارهای محیط زیستی اثرگذار هستند. (Kabiri and Karimzadeh 2017) نیز در پژوهش تطبیقی تحت‌عنوان "تحلیل جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و دغدغه زیست‌محیطی" دریافتند، یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر محیط زیست متغیر سرمایه اجتماعی است. (Ahmadi 2015) نیز در بررسی "سرمایه فرهنگی هدف و رفتارهای زیست محیطی شهر سنج" نشان داده‌اند سرمایه فرهنگی عینی، مؤثرترین متغیر بر رفتارهای زیست محیطی شهروندان است.

پیشینه خارجی

بررسی پیشینه خارجی برای پژوهش نیز نشان داد سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی در ارتباط با محیط زیست و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی از طرف صاحب‌نظران بررسی شده‌اند. از این دست پژوهش‌ها می‌توان به تحقیق Hua et al. (۲۰۲۱) اشاره کرد که در بررسی موضوع "چگونه می‌توان از نقش سرمایه اجتماعی در رفتار طرفدار محیط زیست استفاده کرد؟ به مطالعه رفتار بازیافت زباله ساکنان شهر در چین" پرداختند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که در بین ابعاد متغیرهای سرمایه اجتماعی، نقش مستقیم و غیرمستقیم اعتماد اجتماعی به شدت مشهود است و میزان ارتباط آن با مسئولیت‌پذیری اجتماعی در بالاترین حد است. محققان در این تحقیق نشان می‌دهند که در راستای مسئولیت‌پذیری برای حفظ محیط زیست، یک جامعه باید فرصتی را برای اعضا خود ایجاد کند تا با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، اعتماد خود را تقویت کنند و بهبود بخشند.

Quaglione, et al (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان "ارزیابی نقش سرمایه فرهنگی بر رفتارهای تحرک پایدار: چارچوب مفهومی و شواهد تجربی" در ایتالیا نشان دادند که مشارکت در فعالیتهای فرهنگی احتمال تکیه بر روش‌های حمل و نقل را در جایگزینی خودروهای شخصی بیشتر می‌کند، زیرا این مشارکت بر الگوهای رفتاری و شناختی افراد تأثیر می‌گذارد و قفل موجود بر خصلت‌ها را می‌شکند. آنها تأکید می‌کنند سیاست‌های فرهنگی گزینه‌ای مؤثر برای کاهش شکاف موسوم به «ارزش-عمل» است.

Chou and Huang (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان "قرار دادن رفتار در زمینه: بررسی خطوط تأثیرات سرمایه اجتماعی بر رفتار محیطی" به بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار محیط زیستی (در سطح خصوصی و عمومی در میان اجتماعات

محلی کنار رودخانه هان در کره جنوبی) پرداختند. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد که سازه سرمایه اجتماعی در سطح جامعه یک پیش‌بینی‌کننده قابل توجه برای تغییرات فضایی در رفتارهای محیطی خصوصی و عمومی است. یافته‌های Liu et al. (۲۰۱۴) نیز در بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با تشویق رفتارهای محیط زیستی در بین ساکنان مناطق مستعد اکوتوریسم، نشان می‌دهد سطح بالایی از سرمایه اجتماعی، به ویژه نوع شناختی، در تشویق رفتارهای طرفدار محیط زیست ساکنان مؤثر است.

بررسی پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی نشان می‌دهد که ارتباط سرمایه اجتماعی و فرهنگی با رفتارهای محیط زیستی از جنبه‌های مختلف مورد توجه قرار گرفته است. تحقیقات داخلی عمدتاً بر تأثیر سرمایه فرهنگی، اجتماعی و آگاهی محیط زیستی بر ایجاد رفتارهای محیط زیستی افراد تأکید دارند، در حالی که پژوهش‌های خارجی بیشتر به نقش سرمایه اجتماعی در تغییر رفتارهای افراد و توسعه مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته‌اند. مهمترین نقطه قوت این پژوهش‌ها، توجه به دو سرمایه اجتماعی و فرهنگی و ابعاد مختلف این متغیرها در ارتباط با رفتارهای محیط زیستی است، اگرچه برخی از این پژوهش‌ها محدود به گروه‌های خاص یا محیط‌های جغرافیایی خاص شده‌اند اما نکته مهم آن است که در اغلب این پژوهش‌ها فقط به یکی از انواع سرمایه در ارتباط با محیط زیست پرداخته شده است. پژوهش حاضر سعی دارد در بررسی خود به صورت همزمان رابطه سرمایه اجتماعی و فرهنگی بر رفتارهای محیط زیستی در جامعه آماری مورد پژوهش خود را مورد توجه قرار دهد.

فرضیه‌های پژوهش

براساس ادبیات نظری پژوهش فرضیه‌های زیر در این تحقیق آزمون شده‌اند:

۱. بین سرمایه اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۲. بین بعد اعتماد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۳. بین بعد شبکه‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۴. بین بعد مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۵. بین سرمایه فرهنگی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۶. بین بعد تجسم یافته سرمایه فرهنگی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.
۷. بین بعد عینیت یافته سرمایه فرهنگی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی رابطه معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.

روش تحقیق

این تحقیق بر اساس هدف یک تحقیق کاربردی است به دلیل این که محقق سعی دارد مباحث نظری را به صورت تجربی مورد آزمون قرار دهد و نتایج آن می‌تواند در عمل برای بهبود بخشیدن به چالش‌های موجود در موضوع پژوهش به کار رود. به لحاظ زمانی، پژوهش از جمله تحقیقات مقطعی است و براساس نحوه گردآوری داده‌ها از نوع پیمایشی است و اطلاعات آن از بررسی نظرات گردآوری شده پاسخگویان حاصل شده است. همچنین از نوع مطالعه همبستگی است زیرا همبستگی بین متغیرها مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌گیرد.

جامعه آماری آن شهروندان بالای ۲۰ سال شهر خوی است که براساس آمار رسمی موجود، تعداد آنها ۱۳۹۰۳۴ نفر است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵). برای تعیین حجم نمونه از میان کل جمعیت متأهل ساکن خوی، مناطق مورد پژوهش (که بر اساس آخرین سرشماری سال ۱۳۹۵ است)، تعداد ۳۸۴ نفر با استفاده از فرمول کوکران به عنوان نمونه تعیین شده‌اند. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای - که یک روش نمونه‌گیری احتمالی است - استفاده شده است. به این منظور جامعه آماری براساس مناطق شهرداری به خوشه‌های مختلف تقسیم شده سپس به صورت تصادفی براساس نسبت جمعیت هر منطقه به کل جامعه، نمونه‌ها به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه است که سوالات آن براساس ترکیبی از سوالات پرسشنامه‌های استاندارد و سوالات مطرح شده توسط محقق تنظیم شده است.

تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی عبارت است از: نوعی تعهد اخلاقی که شهروندان جامعه کنش‌های خود را بر حسب پیامدهایی که بر محیط زیست می‌گذارد انجام می‌دهند (Abedini, 2011) برای سنجش میزان مسئولیت‌پذیری ۱۲ سوال مطرح و این سوالات براساس طیف لیکرت رتبه‌بندی شده است. در کلیه سوالات گزینه همیشه نمره ۵ و گزینه به ندرت نمره ۱ دریافت کرده است. سوالات پرسش نامه مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی براساس پرسشنامه Kheshtzar تنظیم شده که دارای ۱۲ گویه به شرح زیر است:

جدول ۱: سوالات سنجش منغیر مسئولین پذیری محیط زیستی

اصلاً	به ندرت،	بعضی وقتها	معمولاً	همیشه	سوالات
					موارد تجاوز به محیط زیست را در صورت مشاهده به مسئولان مربوطه اطلاع می‌دهم.
					برای حفاظت از محوطه‌های طبیعی ملی تلاش می‌کنم.
					من محصولات را می‌خرم که بسته بندی آن‌ها قابل بازیافت باشد.
					از لوازم برقی استفاده می‌کنم که انرژی کمتری مصرف می‌کنند.
					برای پاکیزگی هوا از بنزین بدون سرب استفاده می‌کنم.
					برای تردد درون شهری از حمل و نقل عمومی استفاده می‌کنم.
					برای حمایت از طبیعت از تخریب گونه‌های گیاهی و جانوری در حال انقراض دوری می‌کنم.
					در یک اردوی تفریحی (پارک، ساحل، جنگل) اقدام به پاکیزه کردن و جمع‌آوری زباله‌ها می‌کنم.
					به والدین و دوستان در مصرف حشره‌کش‌ها که اثر تخریبی بر محیط زیست دارند تذکر می‌دهم.
					هنگام استفاده از مواد گوناگون برچسب آن را می‌خوانم تا مطمئن شوم استفاده از آن برای محیط زیست مضر نیست.
					من از صابون‌ها یا شوینده‌های تجزیه پذیر استفاده می‌کنم.
					در مصرف کاغذ صرفه جویی می‌کنم.

سرمايه فرهنگي:

سرمايه فرهنگي از لحاظ مفهومي به معنای قدرت شناخت و امکان استفاده از کالاهای فرهنگي و تمايلات پايدار در هر فرد است که در روند جامعه پذيري در افراد انباشته می‌شود (Memandi and Falakodin, 2017). برای سنجش میزان سرمايه فرهنگي ۲۵ سوال مطرح و این سوالات براساس طيف ليکرت از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق نمره دهی شده است در کليه سوالات گزینه کاملاً مخالف نمره ۱ و گزینه کاملاً موافق نمره ۵ دریافت کرده است.

سوالات براساس پرسشنامه Noghani (۲۰۰۷) در دو بعد (تجسم یافته و عینیت یافته) طراحی و اعتباریابی شده است. نمونه‌ای از این سوالات عبارت است از: نواختن آلات موسیقی، خوشنویسی، نقاشی، مجسمه سازی، خوانندگی، ادبیات (شعر، رمان، نویسندگی و ...)، صنایع دستی، سایر هنرها (بافتنی، خیاطی، آشپزی، آرایشگری و ...)، آشنایی با زبان های غیر از فارسی (انگلیسی، عربی، فرانسه و ...)، آشنایی با اینترنت، آشنایی با برنامه های کامپیوتری، حضور در فرهنگسراها، جلسات، سخنرانی ها و همایش ها، سینما و تئاتر، کنسرت ها، نمایشگاه نقاشی، رفتن به موزه، رفتن به کتابخانه ها، میزان پرداختن و توجه به صنایع دستی در خانه. میزان مطالعه کتاب در روز، میزان علاقه مندی به کتب (شعر، فلسفی، سیاسی و علمی و ...). میزان مطالعه روزنامه و مجلات، میزان استفاده از تابلوهای نقاشی در خانه. میزان استفاده از تابلوهای خوشنویسی در خانه و میزان استفاده از سازهای موسیقی در خانه.

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی عبارت است از: اطلاعات، اعتماد و هنجارهای متقابل به ارث رسیده در شبکه های اجتماعی. پاتنام سرمایه اجتماعی را جزوی از سازمان-های اجتماعی می‌داند و آنها را به ترتیب شبکه‌های مشارکت مدنی، هنجارهای متقابل اعتماد نام‌گذاری می‌کند (Claridge, 2004: 5). برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی ۱۴ گویه در دو بعد اعتماد اجتماعی و شبکه اجتماعی سؤالاتی مطرح و این سؤالات براساس طیف لیکرت از ترتیب اولویت به مقوله‌های: همیشه، معمولاً، بعضی وقت‌ها، به ندرت و اصلاً رتبه بندی شده است. در کلیه سؤالات گزینه "همیشه" نمره ۵ و گزینه "به ندرت" نمره ۱ دریافت کرده است.

سوالات پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی از پرسشنامه عباسی کلان که در سال ۱۳۹۶ در پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست‌محیطی (که مورد مطالعه گردشگران دریاچه شورابیل اردبیل مورد استفاده قرار گرفته بود) استفاده شده است که دارای ۱۴ گویه است. نمونه ای از سؤالات پرسش‌نامه عبارت است از: تا چه میزانی در جامعه احساس امنیت می‌کنید؟ اگر قرار باشد مسائلی را با دیگران در میان بگذارید تا چه میزان از این کار رضایت دارید؟ تا چه میزانی بعد از تاریک شدن هوا، برای قدم زدن در خیابان احساس امنیت می‌کنید؟ در صورتی که ماشین شخصی، جلوی خانه‌تان خراب شود آیا برای تلفن کردن، آنها را به داخل خانه تان دعوت می‌کنید؟ آیا معتقدید که می‌توان به بیشتر مردم اعتماد کرد؟ تا چه اندازه اطلاعات مهم خود را با اطرافیان‌تان در میان می‌گذارید؟ آیا محل زندگی شما، مکانی امن و مطمئن برای زندگی به شمار می‌رود؟ آیا از حضور در جامعه محلی خود، همانند بودن در خانه‌تان احساس راحتی می‌کنید؟

پایایی پرسشنامه نهایی بوسیله اندازه‌گیری آلفای کرونباخ برای متغیرها بررسی شده که نتایج آن به شرح جدول شماره

۱ به شرح زیر می باشد:

جدول ۲: نتایج ضرایب پایایی متغیرهای مورد پژوهش

نتایج پایایی	تعداد گویه	متغیر
۰/۷۰۲	۱۲	مسئولیت‌پذیری محیط زیستی
۰/۷۰۰	۸	بعد اعتماد اجتماعی
۰/۷۶۴	۶	بعد شبکه‌های اجتماعی
۰/۷۷۱	۷	بعد مشارکت اجتماعی
۰/۸۶۴	۲۱	سرمایه اجتماعی کل
۰/۶۵۹	۷	بعد تجسم یافته
۰/۷۰۳	۱۱	بعد عینیت یافته
۰/۷۳۷	۱۸	سرمایه فرهنگی کل

یافته‌ها و بحث

براساس یافته‌های تحقیق: ۲۰۶ نفر از جامعه آماری یعنی ۵۳/۶ درصد را مردان و ۱۷۶ نفر یعنی ۴۶/۴ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. میانگین سنی جامعه آماری ۴۰ سال است، مسن‌ترین آزمودنی ۷۸ و جوان‌ترین پاسخ دهنده ۲۰ سال داشت. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ۲۲۴ نفر پاسخ دهندگان متأهل هستند که شامل ۵۸/۳ درصد از پاسخ دهندگان است. ۱۶۰ نفر از آزمودنی‌ها مجردند که ۴۱/۶۷ درصد نمونه‌ها را شامل می‌شود. نتایج تحقیق در ارتباط با مدرک تحصیلی نشان می‌دهد ۲۸/۱ درصد از نمونه‌ها مدرک کارشناسی داشتند که بیشترین درصد فراوانی را در نمونه آماری دارند و کمترین درصد فراوانی مربوط به تحصیلات حوزوی با ۰/۸ درصد است.

میانگین محاسبه شده برای متغیر مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی شهروندان خوی ۳۵/۱۹ است که نشان می‌دهد مسئولیت‌پذیری شهروندان در حد متوسط است. همچنین براساس نتایج به دست آمده میانگین سرمایه اجتماعی شهروندان بالای ۲۰ سال شهر خوی ۵۸/۶۸ است که نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی کمی بیش از مقدار متوسط را در مقیاس تعریف شده برای سنجش متغیر کسب کرده است. بر اساس نتایج به دست آمده میانگین سرمایه فرهنگی کل شهروندان بالای ۲۰ سال شهر خوی عدد ۷۷/۹۸ است که بیش از مقدار متوسط قابل اکتساب در مقیاس سنجش متغیر سرمایه فرهنگی است.

جدول ۳: آمارهای توصیفی متغیر مسئولیت‌پذیری زیست محیطی

متغیر	کمینه	میانگین	بیشینه	انحراف استاندارد	چولگی	کشیدگی
مسئولیت‌پذیری محیط زیستی	۱۲	۳۵/۱۹	۵۶	۱۱/۰۰۹	۰/۳۷۱	-۰/۹۲۵
سرمایه اجتماعی	۲۶	۵۸/۶۸	۸۵	۱۱/۰۰۶	-۰/۲۴۴	۰/۴۰۷
سرمایه فرهنگی	۲۶	۷۷/۹۴	۱۲۴	۱۶/۶۸	-۰/۴۵۱	۱/۰۸۰

بررسی روابط دو متغیره

برای تحلیل فرضیه مربوط به رابطه سرمایه فرهنگی و ابعاد آن با مسئولیت‌پذیری زیست محیطی از آزمون ضریب همبستگی پیرسون، استفاده شده است، ضریب همبستگی پیرسون برای بعد سرمایه فرهنگی نهادینه شده برابر ۰/۱۲۷ و سطح معناداری برابر ۰/۰۱۴ است. از آنجا که سطح معناداری آزمون کمتر از ۰/۰۵ شده و با توجه به مثبت بودن ضریب پیرسون مشخص می‌شود که هرچه پاسخگویان از میزان بالاتری از سرمایه فرهنگی نهادینه شده برخوردار باشند، میزان مسئولیت‌پذیری محیط زیستی نیز در بین آنها افزایش پیدا می‌کند و بالعکس. همچنین ضریب همبستگی پیرسون برای هر دو متغیر نشان می‌دهد که شدت رابطه پایین است. می‌توان نتیجه گرفت بین متغیر سرمایه فرهنگی نهادینه شده و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در سطح ۹۵ درصد اطمینان رابطه معناداری وجود دارد. برای بعد سرمایه فرهنگی عینیت یافته ضریب همبستگی پیرسون برابر ۰/۲۱۰ و سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ است. با توجه به مثبت بودن ضریب پیرسون مشخص می‌شود که هرچه پاسخگویان از میزان بالاتری از سرمایه فرهنگی عینیت یافته برخوردار باشند، میزان مسئولیت‌پذیری محیط زیستی نیز در بین آنها افزایش پیدا می‌کند. ضریب همبستگی پیرسون برای سرمایه فرهنگی تجسم یافته برابر ۰/۲۰۰ و سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ است. در نهایت بررسی رابطه سرمایه فرهنگی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسون مقداری برابر ۰/۲۷۸ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ را نشان می‌دهد که حاکی از رابطه معنا دار مثبت و مستقیم بین متغیرها است.

جدول ۴: نتایج آزمون بررسی رابطه متغیر سرمایه فرهنگی با مسئولیت‌پذیری محیط زیستی

متغیر	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
سرمایه فرهنگی	۰/۲۷۸	۰/۰۰۰
سرمایه فرهنگی نهادینه شده	۰/۱۲۷	۰/۰۱۴
سرمایه فرهنگی عینیت یافته	۰/۲۱۰	۰/۰۰۰

سرمایه فرهنگی تجسم یافته	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰
--------------------------	-------	-------

در بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن شامل اعتماد اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی با متغیر وابسته مسئولیت پذیری محیط زیستی نیز از آزمون ضریب همبستگی پیرسون، استفاده شده است. ضریب همبستگی پیرسون برای اعتماد اجتماعی برابر ۰/۱۹۶ و در سطح اطمینان ۹۵ درصد حاکی از رابطه معنی‌دار بین متغیرها است، یعنی هرچه پاسخگوین از میزان بالاتری از اعتماد اجتماعی برخوردار باشند، میزان مسئولیت پذیری زیست محیطی نیز در بین آنها افزایش پیدا می‌کند. اگرچه مقدار ضریب حاکی از شدت رابطه پایین است؛ ضریب همبستگی پیرسون برای بعد شبکه‌های اجتماعی برابر ۰/۱۹۰ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ است؛ یعنی عضویت بیشتر افراد در شبکه‌های اجتماعی رابطه مستقیمی با مسئولیت پذیری محیط زیستی آنها دارد هرچند که با توجه به مقدار ضریب این رابطه ضعیف است. ضریب همبستگی پیرسون برای بعد مشارکت اجتماعی برابر ۰/۳۰۱ و سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ است که این گواه رابطه معنادار مستقیم و متوسط بین دو متغیر است. در نهایت ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شده برای متغیر سرمایه اجتماعی برابر ۰/۲۸۴ و سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ است که حاکی از رابطه مستقیم معنادار و متوسط بین دو متغیر است.

جدول ۵: نتایج آزمون بررسی رابطه متغیر اعتماد اجتماعی با مسئولیت پذیری محیط زیستی

متغیر	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
سرمایه اجتماعی	۰/۲۸۴	۰/۰۰۰
اعتماد اجتماعی	۰/۱۹۶	۰/۰۰۰
شبکه‌های اجتماعی	۰/۱۹۰	۰/۰۰۰
مشارکت اجتماعی	۰/۳۰۱	۰/۰۰۰

تحلیل‌های رگرسیونی چند گانه

روش تحلیل رگرسیون گام به گام روشی است که در آن متغیرها یک به یک وارد معادله می‌شوند تا نشان دهند که تغییرات هریک از آنها چقدر در تغییر متغیر وابسته تأثیر می‌گذارد و این کار تا زمانی ادامه می‌یابد که خطای آزمون معناداری به ۵ درصد برسد. در این پژوهش تحلیل رگرسیون تا دو گام پیش رفته است. در گام اول متغیر سرمایه اجتماعی وارد معادله شده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با ۰/۰۸۱ و ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰/۰۷۸ به دست آمده است. در گام دوم با وارد شدن دومین متغیر یعنی متغیر سرمایه فرهنگی همبستگی چندگانه به ۰/۳۳۳ و ضریب تعیین به ۰/۱۱۱ و ضریب تعیین تعدیل شده به ۰/۱۰۶ افزایش یافته است؛ به عبارت دیگر براساس ضریب تعیین بدست آمده ۱۱/۱ درصد از تغییرات متغیر مسئولیت پذیری محیط زیستی به وسیله دو متغیر سرمایه اجتماعی و سرمایه

فرهنگی تبیین می‌شود. در اینجا ملاحظه می‌شود که سرمایه اجتماعی در مقایسه با متغیر سرمایه فرهنگی سهم بیشتری در تبیین متغیر مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی دارد.

جدول ۶: تجزیه واریانس رگرسیون چند متغیره فرضیه‌های تحقیق

مدل	درجه آزادی	مجموع مجزورات	میانگین مجزورات	کمیت f	سطح معنی داری	رگرسیون چند گانه	ضریب تعیین
رگرسیون	۲	۹۵۰۰ / ۵۷۲	۴۷۵۰ / ۲۸۶	۲۳/۰۹۶	۰/۰۰۰	۰/۳۳۳	۰/۱۱۱
باقی مانده	۳۷۱	۷۶۳۰۶ / ۳۵۸	۲۰۵ / ۶۷۸				
کل	۳۷۳	۸۵۸۰۶ / ۹۳۰	-				

جدول ۷: نتایج حاصله از رگرسیون چند متغیره فرضیه‌های تحقیق

شاخص‌ها / متغیرها	B	اشتباه استاندارد	Beta	مقدار t	سطح معنی داری	ضریب تعیین
مقدار ثابت	۷۰/۴۹۹	۴/۸۱۴	-	۱۴/۶۴۵	۰/۰۰۰	-
سرمایه اجتماعی	۰/۲۵۰	۰/۰۶۷	۰/۲۰۲	۳/۷۲۲	۰/۰۰۰	۰/۰۸۱
سرمایه فرهنگی	۰/۳۱۷	۰/۰۰۰	۰/۱۹۲	۳/۵۴۰	۰/۰۰۰	۰/۱۱۱

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی با اتکا به شبکه‌های روابط و هنجارهای مرتبط با کنش متقابل، مشارکت و اعتماد در جامعه بررسی می‌شود. سطوح بالای سرمایه اجتماعی می‌تواند اقدام و همکاری جمعی، از جمله کنش‌هایی که برای رسیدگی به چالش‌های محیط‌زیستی ضروری است را تسهیل کند. جوامعی که پیوندهای اجتماعی قوی دارند، بیشتر درگیر رفتارهای مسئولانه از نظر محیط‌زیستی هستند، زیرا می‌توانند منابع را بسیج کنند، دانش را به اشتراک بگذارند و با هم در جهت اهداف زیست‌محیطی مشترک کار کنند. برای مثال، همسایگان ممکن است برای سازماندهی برنامه‌های بازیافت یا حمایت از سیاست‌های محیط‌زیستی محلی همکاری کنند.

سرمایه فرهنگی شامل دانش، مهارت‌ها، ارزش‌ها و رفتارهایی است که افراد از طریق تربیت فرهنگی و اجتماعی شدن خود کسب می‌کنند. این نگرش بر محیط‌زیست و پایداری اثرگذار است. سرمایه فرهنگی بر چگونگی ادراک و اولویت‌بندی مردم از مسائل محیط‌زیستی و نیز تمایل آنها برای اتخاذ شیوه‌های دوستدار محیط‌زیست تأثیر می‌گذارد. افرادی با سرمایه فرهنگی قوی که بر نظارت بر محیط‌زیست تأکید دارند، به احتمال زیاد رفتارهای محیط‌زیستی مسئولانه‌ای مانند تلاش برای کاهش ردپای کربن، حفظ منابع طبیعی و حمایت از ابتکارات دوستدار محیط‌زیست دارند. یافته‌های پژوهش حاضر

نشان می‌دهد که رابطه بین سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و رفتار محیطی مسئولانه رابطه‌ای متقابل و تقویت کننده است. به نظر می‌رسد جوامعی که دارای سطوح بالای سرمایه اجتماعی هستند، تمایل بیشتری به اشتراک و انتقال هنجارها و ارزش های فرهنگی دارند و به این ترتیب کنش های در راستای پایداری محیط زیست را در اولویت قرار می‌دهند. به همین ترتیب، سرمایه فرهنگی قوی با تأکید بر نظارت بر محیط زیست می‌تواند به شکل‌گیری شبکه های اجتماعی و اقدام جمعی پیرامون مسائل و چالش های محیط زیستی کمک کند.

این نتیجه را با استناد به یافته‌های پژوهش در خصوص نقش سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی در شکل دادن به نگرش و رفتار افراد نسبت به محیط زیست به شرح زیر می‌توان مشاهده کرد.

نتایج تحقیق حاضر در ارتباط با رابطه بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای محیط زیستی نیز وجود رابطه مثبت و معنادار بین این دو متغیر را نشان می‌دهد؛ به عبارت دیگر، در این پژوهش با افزایش سرمایه فرهنگی شهروندان شهر خوی میزان رفتار محیط زیستی آنان نیز بیشتر شده است؛ که این امر با یافته‌های (Hajizadeh Memandi and Falakodin (2017), Salehi and Emamgholi (2014), Hajizadeh Memandi et al. (2014), Salehi and Emamgholi (2012) نیز همسو است. مشاهده می‌شود که با افزایش سرمایه فرهنگی، دغدغه محیط زیستی و ارزش‌هایی که منجر به رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست می‌شود افزایش می‌یابد و بخواهند جهان قابل سکونتی را برای آیندگان به ارث گذارند. همچنین با استفاده از سرمایه فرهنگی (مخصوصاً شیوه‌های فرهنگی خاص در روند آموزش‌های غیررسمی و خانوادگی) محیط زیست و چالش‌های آن را در روند اجتماعی شدن افراد نهادینه کرده و در جهت حفاظت از محیط زیست نیز تثبیت کرده است. براساس نظریه بورديو نیز کسانی که سرمایه فرهنگی مناسبی دارند اغلب دارای دنیاهای مستقلی هستند از علم، هنر و کار اجتماعی، این گونه دنیاها از نقطه نظر اصول منفعت جویی، به بی‌طرفی می‌گریند؛ این گونه افراد کمتر تمایل به پیروی از دیگران دارند؛ بنابراین هرچه سرمایه فرهنگی افراد بیشتر باشد در نتیجه گرایش به رفتارهای اصولی در آنها بیشتر می‌شود و در مورد مسئله محیط زیست، رفتارهای محیط زیستی بیشتری از آنها انتظار می‌رود. این همسو با نتایج پژوهش حاضر است که نشان می‌دهد بین متغیر سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج تحقیق حاضر در ارتباط با رابطه بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی نیز وجود رابطه مثبت و معنادار بین این دو متغیر را نشان می‌دهد؛ به عبارت دیگر، در این پژوهش با افزایش میزان سرمایه اجتماعی شهروندان بالای ۲۰ سال شهر خوی، میزان رفتار محیط زیستی آنان نیز بیشتر می‌شود؛ که این امر با یافته‌های (Bakhshi et al. (2017), Kabiri and Karimzadeh (2017), Salehi and Emamgholi (2012) همسو است. از دیدگاه بسیاری از اندیشمندان از جمله (Putnam (1995), Coleman (1990), and Bourdieu (۱۹۸۶) سرمایه اجتماعی یکی از منابع کنش اجتماعی است؛ بنابراین، تقویت سرمایه اجتماعی می‌تواند گسترش کنش‌های اجتماعی مطلوب مانند رفتارهای مسئولانه محیط

زیستی را به دنبال داشته باشد. مطالعات در حوزه رفتارهای محیط زیستی نشان داده است که رفتارهای محیط زیستی وابسته به سطح ذخیره سرمایه اجتماعی افراد است و در گروه‌های اجتماعی با سرمایه اجتماعی مختلف، متفاوت است. در واقع، بخش مهمی از نوسانات رفتار افراد نسبت به محیط اجتماعی، مانند رفتار در قبال محیط زیست، به سرمایه اجتماعی آنان مربوط می‌شود. سرمایه اجتماعی قادر است از نظر اجتماعی با ایجاد همبستگی اجتماعی و از نظر فرهنگی با ایجاد تعهد اخلاقی، در مشارکت مردم برای ارتقای رفاه اجتماعی مؤثر باشد. سرمایه اجتماعی نشانه توانایی افراد برای همکاری با یکدیگر برای دستیابی به منافع متقابل است، جوامع دارای سرمایه اجتماعی بالاتر، بهتر می‌توانند کنش‌های برای محافظت از محیط زیست و در نتیجه طرح‌های پایداری محیط زیست را اجرا کنند. بر اساس نتایج این پژوهش، می‌توان دریافت راهبردهای منجر به افزایش سرمایه اجتماعی از جمله برنامه‌های آموزشی، کارگاه‌های اجتماعی و کمپین‌های آگاهی‌بخشی برای افزایش سرمایه فرهنگی و اجتماعی می‌تواند به فهم اهمیت رفتارهای مسئولانه محیط زیستی و کاهش مخاطرات محیط زیستی در شهر خوی کمک نماید.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سه‌م نویسندگان در پژوهش

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان مایلند از همه شرکت‌کنندگان در این مطالعه تشکر کنند.

Ahmadi, Y. (2015). Objective cultural capital and environmental behaviors (Case study: Sanandaj City). **International Letters of Social and Humanistic Sciences**, 56, 138-144.

Aarnio-Linnanvuori, E. (2019). How do teachers perceive environmental responsibility? *Environmental Education Research*, 25(1), 46-61.

Afshani, S. A. & Satarzadeh, Z. (2023). The relationship between social and cultural capital and environmental responsibility. **Sociology of Social Institutions**, 10(22), 7-29. doi: 10.22080/ssi.2022.23541.2012 (In Persian)

Azadri, D. (2003). The consumption of fossil fuels: The efforts of environmental specialists. **National Gas Company Monthly**, 1, 0-0. (In Persian)

Bourdieu, P. & Richardson, J. G. (1986). Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. The forms of capital, 241, 258.

Bourdieu, Pierre. (1986). **The Forms of Capital**. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.

Burt, R. Cook, K. & Lin, N. (2001). *Social Capital: Theory and Research (Sociology and Economics)*. New York.

Beck, U. (1992). **Risk Society: Towards a New Modernity**. Sage Publications

Cho, S. & Kang, H. (2017). Putting behavior into context: Exploring the contours of social capital influences on environmental behavior. **Environment and Behavior**, 49(3), 283-313.

Claridge, T. (2004). *Social Capital and Natural Resource Management: An important role for social capital?* Brisbane. <https://www.socialcapitalresearch.com/wp-content/uploads/2013/01/Social-Capital-and-NRM.pdf>

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. **American Journal of Sociology**, 94, S95-S120.

Falakodin, Z. & Haji Zadeh Maimandi, M. (2017). Examining responsible environmental behaviors among citizens of Yazd and the socio-cultural factors affecting them. **Sociology of Social Institutions**, 4(10), 81-112. (In Persian)

Field, J. (2003). *Social Capital*. Routledge.

Häuberer, J. (2011). *Social capital theory (Vol. 4)*. Berlin: Springer Fachmedien.

Hajizadeh Maimandi, M. and Falakuddin, Z. (2016). Investigating socio-cultural factors affecting responsible environmental behaviors (case study: citizens of Khorram Abad city). *Social development*. (In Persian)

- Hua, Y. Dong, F. & Goodman, J. (2021). How to leverage the role of social capital in pro-environmental behavior: A case study of residents' express waste recycling behavior in China. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124376.
- Islami, R. & Rahimi, A. (2019). Policy-making and the water crisis in Iran. Strategic and Macro Policies, 7(3), 410-434. (In Persian)
- Kabiri, A. & Karimzadeh Razaie, S. (2017). Sociological analysis of the relationship between social capital and environmental concerns. Applied Sociology*, 28(1), 53-66. (In Persian)
- Lange, F. & Dewitte, S. (2019). Measuring pro-environmental behavior: Review and recommendations. Journal of Environmental Psychology*, 63, 92-100.
- Liu, J. Qu, H. Huang, D. Chen, G. Yue, X. Zhao, X. & Liang, Z. (2014). The role of social capital in encouraging residents' pro-environmental behaviors in community-based ecotourism. *Tourism Management, 41, 190-201.
- Mirfardi, A. Salamatian, D. Tabiee, M. & Ahmadi, A. (2022). The Sociological Explanation of the Environmental Citizenship of Shiraz City Residents (by Emphasis on the Cultural Capital). *Iranian Journal of Sociology*, 23(2), 76-50. doi: 10.22034/jsi.2022.548604.1546
- Moayed Hikmat, N. (2013). An introduction to Pierre Bourdieu's methodological approach to the concept of cultural capital. Cultural Studies Research, 4(1), 155-178. (In Persian)
- Quaglione, D. Cassetta, E. Crociata, A. Marra, A. & Sarra, A. (2019). An assessment of the role of cultural capital on sustainable mobility behaviours: Conceptual framework and empirical evidence. *Socio-Economic Planning Sciences*, 66, 24-34.
- Rouhani, H. (2009). An introduction to the theory of cultural capital. *Strategy*, 18(53), 7-35.
- Salehi, S. Firoozjayan, A. A. & Abbasi Kalan, H. (2020). Investigating the impact of social capital on environmental behaviors: A case study of tourists at Lake Shourabil in Ardabil. *Tourism Planning and Development*, 9(34), 145-160. (In Persian)
- Timouri, F. & Badrafshan, U. B. (2017). Analysis of the temporal distribution of rainfall in Iran over the past four decades. *Journal of Geography and Development*, 15(48), 171-188. (In Persian)
- Tome, M. (1980). Environmental Ethics and Cultural Development. Environmental Politics Journal
- Zeynati Fakhrabad, M. M. & Asgari Moghadam, M. (2021). Future studies on the security implications of the water resource crisis in Iran's border regions. *Geography and Human Relations*, 4(3), 1-17.
- Zinati Fakhrabad, Mohammad Mehdi, & Asgari Moghadam, Mustafa. (1400). Future research of the security consequences of the water resource crisis in the border areas of Iran. Geography and Human Relations, 4(3), 1-17. (In Persian)
- Zohorpordeh & Haji Zadeh. (2022) The impact of education on acquired cultural capital on students' environmental behaviors and Environment*, 20(2)51-69. (In Persian)

The Study of the Role of Social and Cultural Capital in Ecological Responsibility (Case study: Khoy City)

Fattaneh Hajilou¹, Mohammed Adabbaszade², Mohamm Adabbaszade³, Bahman Ranjgar Ghale-Kandi⁴

Received: October 1, 2024

Accepted: August 20, 2024

Abstract

Context and Purpose: Today, humanity faces numerous environmental risks, including the degradation of natural resources, loss of biodiversity, increased greenhouse gases, and pollution of natural resources. As environmental pollution increases, human social life is also affected. Effective measures to control and prevent pollution help maintain the balance and sustainability of natural resources and improve the quality of human life. This research aims to study the role of social and cultural capital in environmental responsibility and was conducted based on a survey method.

Methodology: The researched society was citizens of Khoy City and 384 participants as sample were selected through cluster random sampling. The target population was chosen based on municipal districts, and then samples were randomly selected based on the population ratio of each district to the total population. The research tool was a questionnaire, and its validity was determined through expert judgment while reliability was measured by Cronbach's alpha coefficient. SPSS software was used for data analysis.

Findings: The results of the study show that social capital through social participation, social networks, and social trust have a positive relationship with environmental responsibility. Cultural capital also, has a positive relationship with ecological responsibility. The results of multiple regression analysis indicate that 11.1% of the variance in ecological responsibility is explained by the two variables of social capital and cultural capital.

Conclusion: According to the results, social capital has a greater role in defining environmental responsibility than cultural capital.

Keywords: Environmental responsibility, environment, social capital, cultural capital, social trust.

¹(Corresponding author) Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran. fhajilou@tabrizu.ac.ir

² Professor in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

³ Master in Sociology, Department of Social Sciences, , Faculty of Law and Social Sciences Tabriz University, Tabriz, Iran.

⁴ Ph.D Candidate in Sociology, Department of Social Sciences, , Faculty of Law and Social Sciences Tabriz University, Tabriz, Iran.